

կարողութիւնը՝ որ միայն մարդու սեպ-
հական են։ Ուղեկային գործարանաւո-
րութեամբ մարդու նմանող կենդա-
նեաց վրայ այսպիսի կարողութեանց և
աչ հետքերը կը տեսնուին։

Ո՛վ կարող է մեկնելու ուրեմն նման
մարմնոց մէջ եղած այս հրաշալի տար-
բերութիւնները՝ եթէ ընդունելու ըլ-
լանք թէ մարդու վրայ ամեն բան
գործարանաւորութենէն միայն առաջ
կու գայ։ Առանց մարդս կապկին մօ-
տեցնելու միթէ անոնց նիւթականնը-
մանութիւնը բացայայտ չցուցնէր այն
անսահման անդունդը՝ որ այս երկու
էակները մէկմէկէ կը բաժնէ։

Ուրեմն մտաւոր մարդը կենդանա-
կան՝ ցեղապետութիւնը կը պսակէ,
կենդանական յաջորդութեան գաղա-
թը կը կենայ. բայց ըստ բացատրու-
թեան Հենրիկոս Պլէնվիլի՝ կենդանա-
կան յաջորդութիւնը կ'անցնի և անոր
վրայ բարձր կը թռչի։

ԿՐԱՍԻՈՒՆ

Թարգմ. Միքայէլ Հէքիմեան.

Հարաւային Ամերիկոյ աղետալի
արկածը։

Բանաւա 6 սեպտ. 1868

Հարաւային Ամերիկոյ արեւմտեան
ծովափունքը սոսկալի երկրաշարժէ մը
սասանեցաւ, որուն նմանը պատմական
ժամանակներէ ետքը երբեք հանդի-
պած չէր նոյն երկրին մէջ։ Հիւսիսէն
'ի Գուիդոյէ (Quito) սկսեալ, այսինքն
է՝ հասարակածի գծէն առնելով, ին-
չուան Քլոէ (Chloe) կղզիներն 'ի հա-
րաւոյ, երկու հազար մղոն, կամ զրե-
թէ եօթը հարիւր ծովային փարսախ
միջավայրի վրայ՝ երկարատե ճոճմունք,
որ քանի մը կէտերու վրայ անընդհատ
ժամերով տեսցին՝ զետինը ճեղքեցին,
ծովը զայրացուցին և աւեր ու արհա-
ւիրք պատճառեցին։ Քսան նշանաւոր
քաղաք և անթիւ աւանք արդ ուրիշ

բան չեն՝ բայց եթէ կոյտ աւերակաց,
Բովանդակ բնակիչք՝ որոնց թիւը
30,000 կը համարուի, կորեան խապառ-
երեք հարիւր հազար անձինք առանց
բնակութեան են և մեծ մասն 'ի սովոյ
կը լլկուին։ Բոլոր Հար. Ամերիկա սգոյ
մէջ է. դար մը պէտք է այսչափ դժ-
բաղդութեան դարման ընելու համար։

Ինչուան հիմա ընդունած տեղեկու-
թիւննիս 'ի հարկէ անկատար են և
անմիաբան. շատը չափազանց են,
շատն ալ պակասաւոր. սակայն ամեն
ծանօթ աղբիւրներէն աւելի կրնայ
հիմակուրնէ ամենաճշմարտանման հա-
մարուիլ այս մանրամասն տեղեկու-
թիւններն որ ես կը խաւրեմ։

Մկսելով 'ի հիւսիսոյ՝ այս աղէտքէն
հարուածեալ երկիրներն են Հասարա-
կածի հասարակապետութիւնը, Բե-
րու, Պոլիվիա և Քիլի։

Ամսոյն (օգոստոս) 13ին զգալի եղան
առաջին ցնցմունքն. 16ին տակաւին
ճոճմունքն զգալի էին ամենուրեք և
շատ տեղ վտանգաւոր։

Բերու և Հասարակածն եղան սասու-
կազոյն փնաս կրողները։ Բերուի մէջ
առաջին զորդիւնը զրեթէ ամեն տեղ
միանգամայն զգալի եղաւ, ամսոյն 13ին՝
երեկոյեան ժամը 5ին մօտ։ Ամենէն
սաստիկ բռնութեամբ ճոճմունք կրող
տեղերն են Արեգուիբա (Arequipa) 15
փարսախ ներսով, և Մոգեկուա (Mo-
quegua) 10 փարսախ ծովափունքէն 'ի
խոր։ Արեգուիբա մօտ էր Միսզի հրա-
բղխին. Մոգեկուա՝ Ուպինաս հրաբրդ-
խին։ Դաքնա (Tacna) և Իքա (Ica)
նոյն գծի վրայ՝ բայց միայն վեց և ութը
փարսախ ծովափունքէն հեռու ըլլա-
լով՝ նուազ փնասուեցան. իսկ Քալլաո
(Callao) համեմատութեամբ շարժէն
չփնասուեցաւ, այլ իրեն հրգեհն և ողո-
ղումը անհնարին աղետից պատճառ ե-
ղան։ Նոյն ժամանակն որ երկիրը կը
սասանէր և ծովը փողոցներուն տիրա-
պետեր էր, վաթսուն տուն միւսրի կոյտ
դարձեր էին կամ հրդեհէն դառնա-
պէս խանձեր էին։

Արեգուիբա՝ Բերուի առաջին գեղե-

ցիկ քաղաքը՝ ալ չկայ. քար քարի վըրայ մնացած է. 50 հազար բնակիչ ունէր՝ երկու հարիւրը միայն մեռան, այլք փախտաւանք են, թափառականք, հացազուրկ և տնանկք:

Գետինը նախ շարժեցաւ, յետոյ կոհականման ծփեցաւ. ալ ոտքի վրայ կանգուն կենալն անկարելի էր. տուներն ամենը մէկէն ինկան կործանեցան թղթաշէն դղեակներու նման: Նոյն գիշերը 9-10 ճոճմունք իմացուեցաւ. գետինը շատ տեղ ճեղքուած է և լայնախոր պատառուածք լի են ջրով: Մերձաւոր երկու աւանք՝ Դիապայա (Tiabaya) և Սապաւտիա (Saubaudia) և չրջակայ բազմաթիւ գիւղաքաղաքք նոյն աղետալից վախճանն ունեցան:

Արեգուիբայէն ետքը հարաւային թերուի երկրորդ նշանաւոր քաղաքը Իգուիգա (Iquique) գրեթէ ամբողջապէս քանդեցաւ: Ամսոյն 13ին՝ ժամը 5ին ատենները ստորերկրեայ թընդմունք նշան տուին. ժողովուրդը փողոցները թափեցաւ և գրեթէ անմիջապէս սասանութիւնն սկսաւ: Ամենայն ինչ 'ի հիմանց շարժեցաւ. վայրկեան մը ետքը ծոփն իր սահմանն ընդարձակեց ահեղագոյ և որոտածայն մունչմամբ, և անխտիր մաքրեց սրբեց ինչ որ կանգուն մնացեր էր:

Փայտէ եղած ամենայն ինչ կաղինի կեղևի նման ջախջախեցաւ: Ժողովրդեան աճապարանօք փախչելովն հանդերձ՝ երկու հարիւր մեռեալ կը համարուի:

Արիգուա (Ariqua) ծաղկեալ քաղաք մ'էր, և թերևս բոլոր հար. Ամերիկոյ արևմտեան ծովափանց առաջին գեղեցիկ ու զարդարուն նաւահանգիստը. իր տեղն ուր որ էր՝ հիմա ամայի ծովեղերք մ'է: Հոն ապաւինեալ հինգ նաւէն մէկն ալ չալեկոծեցաւ: Միաբան-նահանգաց պատերազմական steamer-ն էր wateree անունով՝ որ ծովածփանքի մը ծայրը վերանալով գրեթէ երկու մղոն տեղ դէպ 'ի երկրին ներսը տեղափոխեցաւ: Այլք կորեան իրենց նաւաստեաց մեծ մասովը:

Ամերիկացի Fredonia բեռնաբարձ նաւը՝ մարդիկ և ստացուած՝ ամենայն ինչ կորսնցուց, բաց 'ի երեք սպայից որ ցամաքն էին:

Շալայի (Chala) նաւահանգիստը գրեթէ կէս հեռաւորութեամբ ընդ մէջ ֆալլաոյի և Իգուիգայի մեծամեծ մնասնէր կրեց: Շարժ մը անընդհատ քառասունհինգ րոպէ տևեց և իրարու ետև նոյնչափ տևողութեամբ տասուեր, կու շարժ համրուեցաւ:

Ծոփն իրեք անգամ քաշուեցաւ և իրեք անգամ դարձեալ եկաւ լեցուեցաւ, ամեն մէկ դառնալուն աւերակներ զիջելով: Նաւահանգիստը խանգարեցաւ: Բնակիչք քաշուեցան յիսլէյ (Islay), ութը փարսախ հեռաւորութեամբ: Այս տեղս դրիցը պատճառաւ ծովէն չմնասուեցաւ, թէպէտ ալիք իրեն նաւահանգիստն ալ կ'ողողէին 60 ոտք բարձր շարժուն պարսպի նման:

Canton գաղղիացի եռակայմը՝ որ բեռ առնելու համար հոն կը գտնուէր՝ ծովափունքը նետուեցաւ, բայց ծփանքին ետ քաշուելուն ժամանակ ինքն ալ ետ մղուեցաւ և կրցաւ բացը ելլել: Քաղաքին մէջ ամենայն ինչ որ քար կամ կրաշաղախ էր՝ փլատակեցաւ:

Դամպոյ աւանը հիմնայատակ եղաւ, ուր հինգ հարիւրէ աւելի մարդ մեռաւ: Դիապէ, Վիգոր Մալիէնտոյ և Մէճիա (Medjia) անհետացան, ինչպէս նաև հարիւր յիսուն մղոն երկայնութեամբ ամենայն գիւղաքաղաքք: Մէճիլեոնի հազիւ հետքը մնացած է, ուր Գաղղիա մեծ շահ ունի կոշտանոյ ըստած պարարտութենէն:

Ի Դաքնա 64 ցնցմունք զգալի եղաւ և գետինը դեռ կը դողար վերջին լուրերուն ժամանակ. քառասուն տուն հիմնայատակ եղան. մնացածներն էին խեղճ փայտեայ շէնքեր. Սամա, Լաքումպա ալ նոյն բաղդն ունեցան: Այս կողմս գետինը լի էր պատառուածներով՝ որոնցմէ տաք ջուրի հեղեղներ կը բղխէին: Լլուդա հովիտը խոպանացաւ. 'ի Բիզակուա (Pisagua) երեք նաւ՝ մարդիկ և ստացուածք կորուսին:

Դիդոյ բնակութեան ամենին հետք մնացած չէ. հինգ հարիւր բնակէն՝ քսանը մեռան կամ խղդուեցան. այլք ժամանակ ունեցան փախչելու. sloop մը և երկու goëlette ընկղմեցաւ:

Քինչա (Chincha) կղզիներն անանկ ցնցուեցան որ անկարելի էր ոտքի վրայ կենալ. բնակիչք ամենքն առհասարակ գետին տապալեցան. կը կարծէին որ իրենց վերջին ժամն հասեր է. սակայն քիչ մարդ զոհ եղաւ: Հինգ մեծ բեռնաբարձ նաւեր իրարու զարնուեցան ու ջարդուբուրդ եղան կամ սաստիկ վնասուեցան. փոքրիկ նաւերն ամենքն ալ անհետ եղան:

Յետ Բերուի՝ Հասարակածի հասարակապետութիւնը սոսկալի թշուառութիւններ կրեց. մանաւանդ թէ հոն մեռնողաց թիւը շատ աւելի եղաւ: Զարմանալի բան. կուայագուիլ (Guayaquil) 13ին ամենաթեթեւ ժամ մը զգալի եղաւ, բայց իրեք օր ետքը 16ին եղաւ հոն մեծ շարժը՝ որ ամենայն ինչ քանդեց կործանեց:

Իպարրա՝ Իմպատուրա նահանգին գլխաւոր քաղաքը, Ոլովալոյ, Բինիքոյ (Pinicho), Ս. Սնատոն, Ս. Պոլոս (San Pablo), Ադունդագուի (Atuntaqui), Իվանդատ (Iwantadt), Գոգոքախի (Cotocachi) և այլն, հարթայատակ եղան: Լիճ մը կը ծածկէ հիմա այն տեղն ուր կը ծաղկէր երբեմն Քոգոքախի: Կուայագուիլ չվնասուեցաւ: Գուիդոյ հասարակապետութիւն մայրաքաղաքը, ինչպէս նաև Լիմա Բերուի մայրաքաղաքը՝ ամբողջապէս չկործանեցան: Բայց սակայն զրեթէ ամեն շէնքերն այնպէս քայքայած են՝ որ ամենաթեթեւ շարժմունք մը բաւական է զիրենք կործանելու: Արդէն կործանած են Ս. Օգոստինոսի եկեղեցին ու վանքը, ուրիշ երկու՝ եկեղեցիք, Մայր եկեղեցւոյն և Ս. Մարկոսի աշտարակները, Ս. Լուդովիկի վարժարանը, և այլն: Ուրիշ եկեղեցեաց աշտարակները, քաղաքապետին պալատը, շատ մը առանձնականաց տուններ ճեղքուած են ու վայրկեանէ վայրկեան փլչելու վտանգի մէջ են:

Մերձակայ աւաններն որ են Գուիդոյ, Բերուդոյ, Բուելլարոյ և Քաչիկուանեոյ, գրեթէ իսպառ անհետացան: Քիչ մարդ մեռաւ ի Գուիդոյ, բայց բովանդակ տէրութեան մէջ մեռնողներուն թիւը 20,000 կը համրուի: Իսկ ապրեալներն ամեն կողմ կը փախչէին ի սովոյ և դիականց դարչահոտ արտաշընչութենէն հալածուելով:

Քիլի նորօրինակ երևութի մը ականատես եղաւ. յայտնի է թէ ասիկա շարժէ ազատ երկիր է, սակայն և ոչ ցնցմունք եղաւ հոն. բայց ծովեզերաց բովանդակ երկայնութեամբ, գիշերուան տասնըմէկին ատենները, ծովը քաշուեցաւ և դարձեալ դէպ ի ափունքը դարձաւ զարհուրելի շառաչմամբ:

Ի Դալքահուան (Talcahuane) նահանգատին բնակիչքը իրենց բնիկ փորձովը կամ 1835ին աղետալի արկածից աւանդութեամբը խրատուած՝ առաջին վայրկեանէն որ ջրերն սկսան հեռանալ՝ բարձրերը փախան, և այս կանխատեսութեամբ ազատ մնացին մեծամեծ թշուառութիւններէ: Երբ բոլոր գիշերը քաղաքը կը հարուածէր, փողոցներուն մէջ պտուտքելով, մերթընդ մերթ նահանջելով, տուններն ու շտեմարանները պարպելով և եղած բաները բոլոր հեռացնելով:

Վալքարաիդոյ վախ կար որ ծովաթումբքն ու քաղաքը ողողին. բայց ծովը հանդարտեցաւ քիչ մը ժամանակ փրփրալից կոյտերով բարձրաւանդակը ծածկելէն և ծովափունքն ելող ամայի բարձր ժայռերը թնդացնելէն ետքը:

Պոլիվիոյ լուրերը դեռ ծանօթ չեն, բայց հաւանական է որ այս տեղեկութեանց վրայ նոր ձախորդութիւններ ալ պիտի աւելցնեն:

Այս սոսկալի աղետից մէջ միւսի ժամանակ է լսելը թէ բազում մարդասիրական զգացմամբ մեծ գործունէութիւն ցուցեր են, և թէ ամենուրեք վարչութիւնք և առանձնական անձինք կը փութան այսչափ թշուառութեանց

օգնութիւն մը մատակարարելու : — Բերուի նախագահը ժող. Պալլա յոր-
դորագիր մը հրատարակեց որ գործա-
լից պերճախօսութեան օրինակ է : Բաց
ասկէ ժողովքէն (Congrès) անմիջա-
պէս երկու միլիոն թիւսդր ձեռք բե-
րաւ առաջի կարգի շտապողական պի-
տոյից գործածելու համար : Միաբան-
Նահանգաց Powhatan անուն պատե-
րազմական steamerը, Դուռնը ծովա-
կալին դրօշովը պաշարաբարձ՝ Գալլադ-
էն Արիզոնա ճամբայ ելաւ : Լամիթ-Բիքէ
գաղղիացի steamerին հրամանատարը՝
որ կայսերական ծովային զինուորու-
թենէն է, ինքզինքը տէրութեանց կա-
մացը յանձնեց և նոյնպէս Արիզոնա գը-
նաց : Միուրիւն անունով steamerը
նոյնպէս լի պարէնիւք ճամբայ ելաւ,
բայց մեքենան վնասուելով՝ հարկ ե-
ղաւ որ նաւահանգիստ մը ապաւինի :

Լիմա քաղաքին Բարեգործական
ընկերութիւնը վճռեց որ ամեն կործա-
նած քաղաքներէն եօթը տարուընէ
վար մնացած որք տղաքը իր ծախիւքն
հողայ. կառավարութիւնը 18,000 թիւսդր
շնորհեց որպէս զի այս վախճանաւ
որբաճոց մը կառուցուի : Նոյն քաղա-
քին խնամապետական խորհրդարանը
100,000 թիւսդր փոխ խաւրեց որպէս
զի փութով անհրաժեշտ կարօտելոց
օգնութիւն ըլլուի : Առանձնականք ալ
իրենց գլխարկութիւնը անմիջապէս
յայտնեցին. կուանոյի ընկերութիւնը
500,000 թիւսդր տուաւ տէրութեան
առանց չահը պահանջելու :

Բերուի արդարութեան պաշտօնա-
կալը Օթանգակիչ ընկերութեան մը
զլուխ անցաւ և դէպ 'ի հարաւային
գեղերը սկսաւ պտրտիլ, և ըստ վերջին
լրոց մէկ միլիոն առյուարի ստորագրու-
թիւն ժողովուրդ էր արդէն :

Վերջապէս Պ. Գալտերոն 50,000
տողար աղատ դրամ տուաւ. նոյնպէս
նաեւ Պ. Հենրիկ Միկս (Miggs) Արե-
գուիբայի երկաթուղեաց ամերիկացի
գործակատարը նոյնչափ գումար մ'ալ
ինքը շնորհեց :

Կը յօւսանք որ այս ազնիւ օրինակ-

ներն իրենց նմանող նախանձորներն
ունենան և բոլոր աշխարհ ընկերանայ
այս բարեգլխութեան մեծ գործոյն՝ ե-
ղած անհուն թշուառութիւնն սփոփե-
լու համար :

ԲԱՆԱԼԻՓ

ԲՆՈՒԹԵԱՆ ԵՐԵՒՈՒԹԻՅ

(Տես երես 195)

Ա. ԵՐԿՐԱԲԱՆԱԿԱՆՔ

122 Ի՞նչպէս կրնայ ըլլալ որ երկրիս
թանձր կեղեք կարենայ յագենալ քիչ մը
ջրով որ իր վրայ կ'ինկնայ : — Երկիրս չու-
տով կը յագենայ ջրով. վասն զի մշակե-
լի հողուն տակ՝ որ փափուկ և ծակոտկէն
է, քիչ մը խորութենէ ետե՛ կարծր և ան-
թաթաւ խաւեր կան՝ որոնց մէջէն ջուրն
ճամբայ չգտնար անցնելու. և վրանին մը
նալով՝ կամաց կամաց կ'արգելու անձրեւին
մնացեալ քանակութիւնը երկրիս մէջ
թափանցելէն :

123 Այն ջուրն որ կը թափանցէ երկրիս
ծակոտեաց մէջ և անթաթաւ խաւ մը գտ-
նալով վրան կը կենայ, կը մնայ հոն ին-
չուան որ շոգիացումը զինքը ցնդէ : —
Ոչ. այլ որովհետեւ ջուրը միշտ տարա-
ծուիլ կ'ուզէ հարթհատտար, այն անթա-
թաւ խաւին ամեն դրից վրայ ալ ծաւալե-
լով կը ժողովի անոր խորուծոց տեղումն-
քը. և երբ տսանկ տեղ մը հաւաքուի բա-
ւական քանակութեամբ, կը սկսի ունե-
նալ զօրութիւն մը՝ որ կը ներգործէ կող-
մերուն վրայ սաստիկ ճնշում մը. ինչուան
որ կարենայ բանալ բաւական հանգիստ
ճամբայ մը և յատուկ մը, որուն վրայ կը
վազէ երբեմն մղոններով, ինչուան որ
հանգիստ յատակին վրայ փոսի մը կամ
ուռած տեղոյ մը, և ստիպուի դարձեալ
մակերեւութին վրայ երևնալ :

124 Ի՞նչ կըսուին այն ջուրերն որ ինք-
նին կամ արուեստով երկրիս ծոցէն երե-
սը կ'ելլեն : — Բզխմունք կամ աղբիւրք
կ'ըսուին :

125 Ինչո՞ւ համար աղբիւրին ջուրը եր-
բեմն կամաց կը հոսի, երբեմն ալ ուժով
կը ցայտէ գետնին ծակերէն, և բաւական
ալ կը բարձրանայ : — Եթէ այն շտեմա-
րանը ուր կը ժողովի ջուրն՝ ստորերկրեայ
ջրանցքներուն մէջ մտնելէն առաջ աղ-